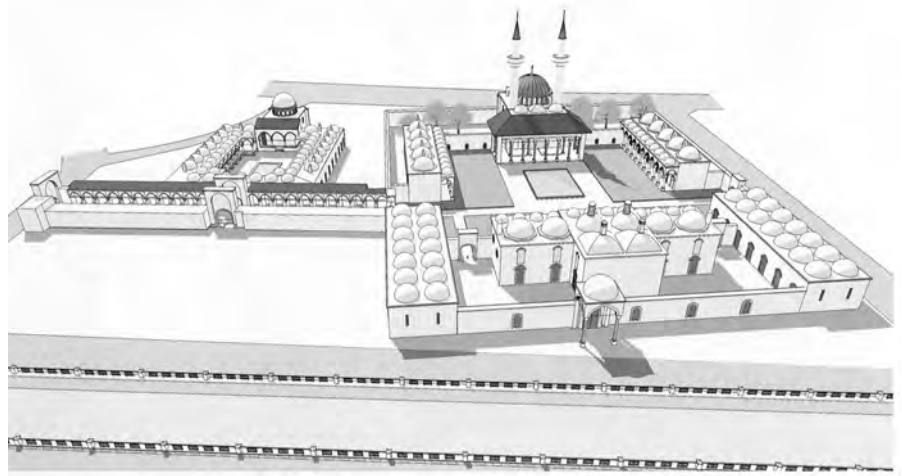

Resim 1. Şam Süleymaniye Külliyesine kuzeyden bakış (Farklı kaynaklardan yararlanılarak mimar Arzu Duman ve mimar Ceylan Cengiz tarafından çizilmiştir).

NERİMAN ŞAHİN GÜÇHAN, A.ESİN KULELİ

ŞAM SÜLEYMANİYE KÜLLİYESİ VE KORUMA SORUNLARI

Osmanlılar tarafından 1516 yılında fethedilen ve 1918'e kadar yönetilen Şam'da, fetihden sonra inşa edilen ilk Osmanlı mimari yapıtı I. Selim'in kendi adına yaptırdığı, 1518 tarihinde tamamlanan Selimiye Külliyesi'dir. Kentte inşa edilen ikinci Osmanlı külliyesi ise Kanuni Sultan Süleyman döneminde Mimar Sinan tarafından 1554-1555 tarihleri arasında inşaatına başlanan ve 1566-1557'de tamamlanan Süleymaniye / Tekkiye külliyesidir. Kitap, Süleymaniye / Tekkiye Külliyesi'nin mimari kurgusunu ve özelliklerini araştırmak ve tanıtmayı yanı sıra külliyenin bugünkü durumunu ve koruma sorunlarını çok yönlü olarak tartışmaktadır. Yazarların Şam'daki Süleymaniye Külliyesi'ne ilgileri ve bu konudaki araştırmaları, Türkiye ve Suriye arasında 2005-2007 yılları arasında eserin korunmasına yönelik yürütülen teknik işbirliği çerçevesinde koruma uzmanı, mimar olarak yer almaları ile başlamıştır. Kitabın Giriş bölümünde, bu işbirliği süreci açıklandıktan sonra külliyei tanıtmak, özelliklerini vurgulamak ve Sinan'ın diğer yapıtları ile karşılaştırmak gibi farklı yaklaşımlar sunan önceki yayınların içerikleri ve yazarların katkıları özetlenmektedir.

Kitabın I. Bölümünde (s.1-26) de, ilk olarak Şam kentinin Osmanlı öncesine ait tarihi süreç hakkında bilgi verilmiştir. Daha sonra Külliye'nin tarihçesi, kent içindeki konumu ve bu konumun kent topoğrafyasına ve silüetine katkısı, inşaatın başlangıcı ile birinci ve ikinci aşamaları hakkında genel bilgi verilmektedir. Bölümde, mekânların tanıtım ve değerlendirilmesi yapılarak, özgün gözlemlerle güncel durum saptanırken önceki araştırmalardan gelen verilerle karşılaştırmalar yapılmış, özgün dönem ve sonrası için bilgi verebilecek, daha önce bu yapı ile ilişkilendirilmemiş görsel belgeler kaynak olarak kullanılmıştır.

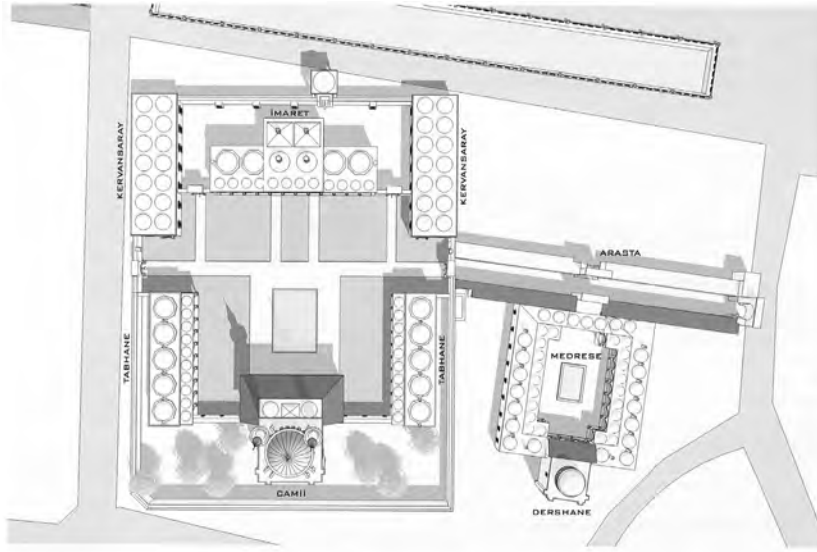
Süleymaniye Külliyesi'nin kent içindeki konumu tarihi süreç içerisinde değişime uğramıştır. Memlûk Sultanı Baybars tarafından 1264 yılında sur dışına inşa edilen sarayın yerini almıştır. Braun ve Hogenberg tarafından hazırlanan ve Şam kentini betimleyen 1575 tarihli gravürde de (Şekil 1.1.,1.1.a ve 1.5) külliyenin sur duvarlarının dışında olduğu görülmektedir. Buna karşın, Şam'ın 19.yüzyıldan başlayan ve külliyenin çevresini de etkileyen kentsel gelişmeleri sonucu, bir kent içi

NERİMAN ŞAHİN GÜÇHAN,
A.ESİN KULELİ

ŞAM SÜLEYMANİYE KÜLLİYESİ VE
KORUMA SORUNLARI

(Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları,
Ankara, 2009; 163 sayfa metin, 221 renkli ve
sb fotoğraf, 42 çizim) kutu

ISBN 978-975-19-4675-1

Resim 2. Şam Süleymaniye Külliyesi ve Selimiye Medresesi planı, tarihsiz ve ölçeksiz belge. Kaynak: Suriye Kültür Bakanlığı arşivi.

külliyesine dönüşmüş ve son yıllarda koruma sorunları çoğalmıştır.

Aptullah Kuran, bu külliyenin en özgün yanının yerleşme planı olduğuna dikkat çekmiştir (1). Diğer taraftan, Mimar Sinan'ın, Kanuni Sultan Süleyman döneminde 1550 yılında inşaatına başlanıp 1557'de tamamlanan, İstanbul'daki büyük programlı Süleymaniye Külliyesi'nin çalışmalarından vakit bulup, tasarım aşamasında külliyenin yapılacağı alanı incelemek üzere Şam'a belki de gelemediği, fakat daha önce I. Selim'in ordusu ile kente geldiği zaman gördüklerinden aklında kalanlarla hareket ettiği de söylenir (2). Uygulama böyle iken Sinan'ın sur dışındaki arazinin açık, yalın durumuna uygun bir tasarım çıkarması ilginçtir, çünkü burada, daha önce İstanbul'da inşa ettiği Haseki Sultan (1538-39), Şehzade Mehmed (1544-48) külliyelerinin yerleşme düzenlerinde vurgulanmayan, uzunlamasına eksen üzerinde simetrik planlama sistemi uygulanmıştır. Cami-İmaret ikilisinin, dikdörtgen planlı avlu içerisine yerleştirilen simetrik ve dik açılı şeması, alanın kullanımına kendine özgü iki eksenli bir düzen getirmektedir. Ancak bu düzen, külliye daha sonra II. Selim döneminde gerçekleştirilen ikinci inşaat aşamasında, başka bir mimar tarafından Medrese ve Arasta eklenmesi yüzünden bozulmuş, üç eksenli bir düzene dönüşmüştür (3). Şam'daki Süleymaniye külliyesinin iki aşamada tamamlandığı Mimar Sinan'ın eserlerinin sıralandığı tezkerelerden de anlaşılabilir. Tezkiret ül-Bünyan

ve Tezkiret ül Ebniye'de sadece Cami ve İmaret'in isimleri verilmiştir (4). Aynı şekilde Kanuni Sultan Süleyman'ın Şam Süleymaniye Külliyesi için hazırladığı ve 14 Mayıs 1557'de düzenlenen vakfiyesinde de yalnız Cami ve İmaret'in isimleri geçmektedir (5).

Kitabın İkinci Bölümünde (s.27-120), Şam Süleymaniye Külliyesi'nin şimdiki fiziki özelliklerinin tanımı yapılmıştır. Yerde yapılan araştırma ve inceleme sonuçlarını içeren bu bölümün birinci kısmında, Külliye'yi oluşturan, farklı işlevler ve farklı plan şemaları olan yapıların tanıtımı ele alınmıştır. Bu tanıtım üç yönlü ele alınmakta ve mimari özellikleri, yapım teknikleri ve malzeme özelliklerinin şimdiki durumları betimlenirken özgün durumlarına da atıflar yapılmaktadır. Bu içerikle, sırasıyla Cami, İmaret, Aşhane ve Kervansaray; Tabhane odaları; Medrese ve Arasta üzerinde durulmuş, hepsi için önceki yayınlardan gelen bilgiler de aktarılmıştır. Bu bölümün ikinci alt başlığında, bu yapıların inşaatında kullanılan yapı malzemeleri, özgün taş ve harç örnekleri için yapılan ön analizlere ait sonuçlar irdelenmektedir. Bu yapı grubunun incelenmesinde bir ilk olan arkeometrik çalışmalar kapsamında, yapı malzemelerinin kimyasal ve fiziksel özellikleri, temel mekanik özellikleri için yapılan ön çalışmaların sonuçları da bu bölümde sunulmuştur.

Şam'ın Osmanlılar tarafından fethinden sonra 1518'de inşa edilen I. Selim'in Külliyesi, Cami ve yanında bu bölgede fazla bilinmeyen tipik bir Osmanlı yapı türü olan İmaret'ten oluşur. Selimiye Külliyesi bu özelliği ile kente Osmanlı mimarisinin bazı temel ölçütlerini getirirken, malzeme kullanımı ve mimari bezemesi ile yerel unsurların izlerini sürdürmektedir. Bu ikinci özellik, külliye inşaatının Şamlı bir mimarın denetiminde, yerli yapı ustaları tarafından gerçekleştirilmiş olmasına bağlanmıştır (6). Yörenin özellikleri olan bu yerel unsurları daha sonra Mimar Sinan'ın da Şam'daki Süleymaniye Külliyesi'nde devam ettirdiği, Cami'nin revakında siyah beyaz taşların almalı örgüde sıralanmalarında ve iç mekânın bezemeleri için seçilen bezeme unsurlarında kendini gösterir. Külliye'nin merkezinde yer alan; kare planlı, revaklı, tek kubbeli ve çift minareli Cami'nin sade kurgusu ise Osmanlı klâsik dönem üslubunu

1. Kuran, A. (1986) *Mimar Sinan*, Hürriyet Yayınları, İstanbul; 69.

2. Necipoğlu, G. (2005) *The Age of Sinan, Architectural Culture in the Ottoman Empire*, Reaktion Boks, London; 226.

3. Kuran, A. (1986, 69).

4. Kuran, A. (1986, 251).

Kuran, A. (1988) *Şam Süleymaniye Külliyesi, Mimar Sinan Dönemi Türk Mimarlığı ve Sanatı*, İş Bankası Yayınları, İstanbul; 169-75.

5. Necipoğlu, G. (2005, 225).

6. Gülru Necipoğlu (2005; 223-6), Süleymaniye inşaat defterlerindeki 1553 tarihli bir belgeye dayanarak Sinan'ın Mislihidin isimli bir kalfasını kendi çizdiği planlarla Şam'a gönderdiğini ve bu kişinin oradaki başka mimarlar ve taşçı ustaları ile inşaatla görev aldığını söyler. 1559 tarihli diğer bir belgede de Todoros ismi yabancı bir mimarın ismi geçmektedir. Aynı belgenin metni A. Dündar tarafından verilmiştir.

Dündar, A. (2000) 16. Yüzyılda Suriye, Mısır ve Suudi Arabistan'daki imar ve İnşaat

Faaliyetlerine katkıda Bulunan Bazı Osmanlı Mimarları, *Ortaoğulu'da Osmanlı Dönemi Kültür İzleri Uluslararası Bilgi Şöleni*, Hatay; 3-6.

7. Kuran, A. (1986, 300).
 8. Kuran, A. (1986, 68-101).
 Kuran, A. (1988, 169-75).
 Necipoğlu, G. (2005, 222-30).

kuvvetle yansıtır (Şekil 2.2-2.4) (7). Bu nedenle de Kanuni Sultan Süleyman'ın vakıfları olarak, biri İstanbul'da ikincisi Şam'da, Hassa Başmimarı Sinan tarafından inşa edilen ve Sultan'ın ismini taşıyan iki külliye'nin Osmanlı klasik dönem mimarisini zirveye taşıdıkları benimsenmiştir (8).

Yapının bugünkü durumunu ve ilk inşaat dönemlerini ayrıntıları ile ele alan bu ilk bölümleri izleyen Üçüncü Bölümde (s.121-45), özellikle Suriye Kültür Bakanlığı Eski Eserler Müdürlüğü, Tarihi Dokümantasyon Müzesi arşivinde bulunan farklı dönemlere ait yazılı ve görsel belgelerin yardımıyla 1929-1960, 1960-1986, 1990 yılları arasında ve sonrasında yapılan onarımlar kronolojik sıra ile ele alınmış, önceki yıllara ait görsel belgelerden gelen bilgilerle şimdiki durum arasında karşılaştırmalar yapılarak değerlendirilmiş ve külliye'nin onarım tarihi oluşturulmuştur. 2005'ten bugüne kadar yapılan müdahaleler ve gözlenen yapısal sorunlar ise yazarların koruma uzmanı, mimar olarak yerinde yaptıkları gözlem ve incelemelere dayanan somut veriler olarak aktarılmaktadır. Bu gözlemler sadece betimleme ve değerlendirme ile kalmayıp yapının zayıf ve hassas yönlerinin saptanmasına da ön hazırlık niteliğindedir.

Dördüncü Bölümde (s.147-56) sorunların tanımı ve olası kaynakları zeminden üst örtüye kadar aşama aşama irdelenerek değerlendirmiştir. Kitabın Beşinci Bölümü (s.157-63) Şam Süleymaniye Külliyesi'nin ileriki nesillere aktarılabilmesi için nasıl bir yaklaşımın izlenmesi gerektiğine yoğunlaşmakta ve bunları "Acil/Kısa Erimli Çalışmalar" ve "Uzun Erimli Çalışmalar" olarak iki alt başlıkta özetlemektedir.

Şam'daki Süleymaniye Külliyesi'nin yerleşim düzeni, plân ve mekân ilişkileri, yapıların Osmanlı mimarisini vurgulayan, onun en gelişmiş kurgusunu aksettiren fiziki

özellikleri; yapılar için bilgi veren belgeler, tezkereler ve vakfiyesi yanı sıra yapım aşamasında başkentten gönderilen emirler ve benzeri genel ve özel kaynaklar daha önce bazı araştırmacılar tarafından incelenmiş, yorumlanmıştır. Bu yorumlar, Sinan'ın bu külliye'nin yapımından önce ve sonra üstlendiği ve gerçekleştirdiği eserlerle karşılaştırılarak değerlendirilmiş ve tek başına veya Sinan'ın diğer eserlerini tanıtan, tartışan yayınlarda yer almıştır. Neriman Şahin Güçhan ve Esin Kuleli tarafından hazırlanan şimdiki çalışma ise gerek amaç gerekse yaklaşım olarak öncekilerden farklıdır. Yazarlar, yeni belge ve bulgular ekleyerek önceki çalışmaları büyük ölçüde güncellemekle kalmamış, bir adım ileri giderek yapıların bugünkü yapısal ve malzeme sorunlarını tanımlamış ve bu yapıların ileriki nesillere aktarılabilmesi için gerekli somut çözüm önerileri getirmişlerdir.

Güçhan ve Kuleli tarafından Şam'daki Süleymaniye Külliyesi hakkında gerçekleştirilen ve Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından çok özenli bir kitaba dönüştürülen bu özgün araştırmanın özellikle ikinci, üçüncü ve dördüncü bölümleri önemlidir. Yukarıda belirtildiği gibi, yapı grubunun genel özellikleri, daha önce mimarlık ve sanat tarihi disiplinleri içerisinde değerlendirilerek kısa veya uzun yayınlarda yer almıştır. Ancak bu yayınlardan hiçbiri yapıların bugünkü fiziki özelliklerindeki bozulmaları, yüzyıllar içerisinde gelişen değişiklikleri, yapısal sorunları ve malzeme sorunlarını ele almamıştır. Burada bütün bu sorunlar yerinde yapılan saptamalara dayanan, onarım projelerine yardımcı olacak bir ayrıntıda ele alıp, irdelenmekte, özellikle de sorunlara yapıcı ve güncel bir yaklaşımla çözüm önerileri getirilmektedir.

Ömür BAKIRER, 14 Mayıs 2010

Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara

MİMAR KEMALETTİN'İN DÜŞÜNDÜRDÜKLERİ

Mimar Kemalettin Bey ile ilgili en eski hatıralarımdan biri, rahmetli fotoğrafçı ve koleksiyoncu Josephine Powell'e bağlıdır. Sene 1993 ya da 94, ben doktora araştırmaları için İstanbul'da birkaç ay geçiriyordum, ara sıra gayri resmi müze niteliğini taşıyan Cihangir'deki evinde Josephine'e ziyaret ediyordum. Bir gün kendisi, elinde bir mektup tutarak, "Mimarlık tarihçileri, benden gittikçe sıra dışı binaların resimlerini istemeye başlamış. Buna bak, Amerika'dan bir yayınevi istiyor, sen biliyor musun? Nerede olduğunu tarif edebilir misin? Özellikle çekmem lazım," diyor. O yıllarda, mimarlık ve sanat tarihçilerin dünyası henüz dijital devrimden etkilenmemişti. Josephine Powell'in 'analog' fotoğraf arşivi, Orta Asya'dan Mağrip'e kadar uzanan bir bölgenin İslam ve İslam öncesi mimarisini kapsıyor, kendi başına 1950'lerden beri çektiği resimlerle yüzlerce kayıp eserleri belgeliyor, sürekli olarak dünyaca önemli yayınevlerinden kullanılıyordu. Ama bu binanın resmi yoktu. Benim de o binadan ancak doktora başlarken haberim olmuştu. Josephine'in sorusu üzerine, hemen Hasselblad ağır fotoğraf aletleri ile Sirkeci'ye doğru beraber yola koyulduk. Nitekim söz konusu bina, Kemalettin Bey'in 1911'de tasarladığı ve 1916-1926 arasında inşa edilmiş, Sirkeci'deki Dördüncü Vakıf Han'dan başka bir şey değildi. Fotoğrafçı, ilk önce şaşkın bir şekilde cepheye bakıyor, sonunda "Bu cephe Kuzey'e bakıyor, güzel çekmek için sabah erken tekrar geleceğim". Bu şekilde Josephine

Powell'in arşivine Kemalettin Bey de girmiş.

Türkiye'nin kültürel tarihi içinde, Kemalettin Bey (1870-1927)'in imajı ulusal kimlik arayışıyla birleşmiş durumdadır. Oldukça oturmuş bir söyleme göre, Mimar Vedat Tek (1873-1942) ile beraber Kemalettin, eklektik, kozmopolit ve gayri-Müslim ya da yabancı mimarların egemen olduğu uzun bir dönemden sonra, klasik Osmanlı mimarisinin özelliklerini hem canlandıran hem de modernleştiren kahramandı. Evkaf Nezareti ile olan yoğun ilişkisi, geçmiş ve çağdaş mimarisi hakkında kuramsal yazıları, bir de akademik faaliyetlerinin yüzünden, Türkiye'deki mimari kültürünün kurumsal konumlanmasına belki en büyük katkısı olan mimar. İstanbul ve Ankara'daki mevcut eserleri, Eminönü'ndeki Hanlar ve Laleli Harikzedekan konut blokundan Ankara Palas Oteli ve Ulus'taki Vakıf apartmanına, artık bu ülkenin sadece mimari tarihi değil, siyasal, kültürel, toplumsal ve ekonomik manzaraları ile özleşmiş yapılarıdır. Başka bir deyimle, Mimar Kemalettin'in ismini bile bilmeyenlerin yaşamı, bu mimarın eserlerinden etkilenmiş olabilir.

1981'de, konunun hala en önemli otoritesi olan Yıldırım Yavuz'un kendi doktora araştırmaları sonucu olarak "Mimar Kemalettin ve Birinci Ulusal Mimarlık Dönemi" adlı kitap yayınlanmıştı. Bunun üzerine, İtalyan genç türkolog Michele Bernardini uzun

YILDIRIM YAVUZ

İMPARATORLUKTAN CUMHURİYETE MİMAR KEMALETTİN: 1870-1927

(Haziran 2009, Mimarlar Odası ve Vakıflar Genel Müdürlüğü ortak yayını, Ankara; 600 sayfa.) ISBN 978-9944-89-730-3

EDİTÖR: ALİ CENGİZKAN

MİMAR KEMALETTİN VE ÇAĞI Mimarlık / Toplumsal Yaşam / Politika

(Haziran 2009, Mimarlar Odası ve Vakıflar Genel Müdürlüğü ortak yayını, Ankara; 250 sayfa) ISBN 978-9944-89-731-0

EDİTÖR: AFİFE BATUR

İstanbul Vakıflar Bölge Müdürlüğü MİMAR KEMALETTİN PROJE KATALOĞU

(Haziran 2009, Mimarlar Odası ve Vakıflar Genel Müdürlüğü ortak yayını, Ankara; 350 sayfa.) ISBN 978-9944-89-732-7

bir değerlendirme yazarken, milliyet kavramı ile mimarlık arasındaki ilişkilere merak duyan İtalyan okuyucularına Türk bir perspektifi kazandırmıştı (ben de onların arasındaydım). Fakat konunun daha geniş bir uluslararası boyutu kazanması, belki 1984'te Amerika'da çıkan, Renata Holod, Ahmet Evin ve Süha Özkan'ın editörlüğü ile derlenen "*Modern Turkish Architecture*" adlı, 2005'te Mimarlar Odası Genel Merkezi tarafından tekrar yayımlanan, çağdaş döneme kadar uzanan fakat özellikle Cumhuriyet dönemi öncesi ve Erken Cumhuriyet dönemindeki ulusal kimlik, mimarlık ile modernite tartışan denemeleri içeren bir kitapla başlamış. Galiba Josephine Powell'in arşivine giden yol da buradan başlıyormuş. Tabii ki burada konu ile ilgili bütün literatürü anmak imkansız ve yersiz olur, fakat en azından İlhan Tekeli ile Selim İlkin'in derlediği, 1997'te çıkan "*Mimar Kemalettin'in Yazdıkları*" ile Sibel Bozdoğan'ın "*Modernizm ve Ullusun İnşası: Erken Cumhuriyet Türkiye'sinde Mimari Kültür*" (İngilizce olarak 2001'de, 2002'de Türkçesi çıkmış): İlk eser mimarın teorik yazıları içeriyor, ikinci kitap ise sözde "ulusal" mimarının anlamlarını daha geniş, karmaşık ve uluslararası bir kültürel çerçeve içinde değerlendiriyor.

Fakat Mimar Kemalettin araştırmaları için 2007 yılı önemli bir dönüm noktası oluşturuyor. Ölümünün 80. yıldönümünden de esinlenerek, Mimarlar Odası bünyesinde bir Mimar Kemalettin'i Anma Programı ve ona bağlı, mimarlık tarihinde iz bırakan uzmanları içeren bir komisyon oluşturulmuş. Bundan çıkan çeşitli etkinlikler arasında belki de en kalıcı ürün, ilerdeki Kemalettin araştırmaları için ana referans oluşturacak olan, TMMOB Mimarlar Odası ile Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün ortaklaşa yayımladığı 3 eser söz konusu: Yukarıda değindiğimiz uzman Yıldırım Yavuz'un hazırladığı kitabın yeni ve genişletilmiş baskısı "*İmparatorluktan Cumhuriyete Mimar Kemalettin, 1870-1927*" (536 sayfa); Afife Batur ile Gül Cephaneçigil'in hazırladıkları "*İstanbul Vakıflar Bölge Müdürlüğü Mimar Kemalettin Proje Kataloğu*" (340 sayfa); ve Ali Cengizkan'ın derlediği, 7-8 Aralık 2007 tarihleri arasında Gazi Üniversitesi Rektörlüğü, Mimar Kemalettin Salonu'nda düzenlenen "Mimar Kemalettin ve Çağı" sempozyumunda

sunulan bildirileri içeren "Mimar Kemalettin ve Çağı: Mimarlık/Toplumsal Yaşam/Politika" (251 sayfa) kitapları.

Birinci eser, yazarın 1981 tarihli "yalın" ve artık bulunmayan kitabının daha zengin, bol görsel malzeme, arşiv belgesi ve yeni bulguları içeren bir versiyonudur. Sırf eserin katalog bölümüne bakarak yeni kitabın önemini anlayabiliriz: 1981 tarihli eserde 39 proje, 2009 tarihli kitapta ise 71 proje yer alıyor. En ilginç ilaveler arasında, Kemalettin'e RIBA (Royal Institute of British Architects) şeref üyeliğini kazandıran Kudüs'teki El-Aksa Camisi'nin restorasyon projesi de var. Projenin bir aşamasında, Kemalettin İslam dünyasının esas anıtlarından biri olan bu camiye, Süleymaniye Camisi'ni birebir andıran, şaşırtıcı bir Osmanlı silüeti vermeyi öneriyordu. Eğer bu fikir gerçekleşseydi, bugünkü dünyanın jeo-politik dengelerini kökten etkileyen odaklarından biri, Mimar Kemalettin (ve dolaylı olarak Mimar Sinan) imgesi ile damgalanmış olurdu. Kitabın ikinci bölümünde, insan olarak Kemalettin'in kişiliğini anlamak için önemli olan, kendisi ile eşi Sabiha Hanım arasında yazılmış mektupları içeren, bir bakıma yaşam öyküsünü zenginleştiren aile hikayeleri yer alıyor. Bu kitapta, hem uzmanlar hem de konuya ilk kez yaklaşanların gözüne çarpan en önemli özellik galiba mimarın meşgul olduğu alanın genişliği: Tipoloji açısından, Kemalettin Bey dini yapılardan konutlara, tren istasyonlarından tarihi

Dördüncü Vakıf Hanı otele dönüştürüldükten sonra (Fotoğraf: Cemal Emden, 2007)

binaların onarımına, ticari hanlardan okul ve hastanelere kadar uzanan mimari kategorileri içinde çalışmış. Coğrafya açısından, eserleri Filibe'den Medine'ye kadar uzanan bir bölgede bulunuyor. Teknoloji açısından, şimdi Çamlıca Lisesi olarak bilinen, ahşap iskeletli Ratip Paşa Konağı, kesme taş ya da tuğla yığma binalar, taşıyıcı duvar ile demir kat döşemeleri olan karışık strüktürler, taşla kaplı çelik iskeletli binalar ve 1922 Harikzedegân projesinden itibaren betonarme kullanımına rastlıyoruz. Kanımca, üslup ve biçim açısından da bu eserler çok katı bir "ulusal" çerçeveye sınırlı değilmiş: Örneğin Çukurcuma'da bulunan ve 1911'de tasarlanan Üçüncü Vakıf Han apartmanında, muhtemelen Kemalettin'in çevreye gösterdiği duyarlık yüzünden, klasik Osmanlı dekoratif öğelerinden vazgeçiliyor, bölgedeki Levanten apartmanların

özellikleri, farklı bir espri ile olsa da, değerlendiriliyor.

Yıldırım Yavuz'un kitabı, hem görsel hem de yazılı arşiv malzemeleri katalogları içerse de, daha çok bir kişilik üzerinde odaklanıyor. Afife Batur ile Gül Cephaneçigil'in hazırladığı kitap ise doğrudan bir arşiv koleksiyonu üzerine kurulmuş. Bu eser, hem Mimar Kemalettin'in 1909-1922 arasında gelişen Evkaf Nezaretindeki tecrübesini anlamak için vazgeçilmez bir kaynak, hem de daha genel bir açıdan önemlidir: Batur'un "Bir Belgeliğini Okumak ya da Bir Arşivin Gün Yüzüne Çıkışı" adlı sunuş yazısında belirttiği gibi, Vakıflar Genel Müdürlüğü'nde bulunan fakat şimdiye kadar hemen hemen ulaşılmaz durumda olan bu çizim dizisi ve katalog çalışması, "Türkiye mimarlık tarihinin görsel malzeme zafiyetini sınırlı olsa da bir ölçüde unutturan bir birikim. Mimarlık tarihçilerinin adeta elini kolunu bağlayan bu zafiyet, bırakalım erken dönemleri, örneğin bir Dolmabahçe Sarayı veya Anıtkabir'in özgün çizim malzemesine ulaşamadığımız düşünülürdüğünde, ulaşılabilenleri daha önemli ve değerli kılıyor". Şahsen, erken dönemlere ait binlerce ve yakın dönemlerden belki milyonlarca mimari çizimi koruyan bir kültürden gelirken, Türkiye'de bu birikimin değerini anlayıp gelişen bütün benzer inisiyatifleri çok önemsiyorum. Bu kitapta hem resimleriyle yayınlanıp, hem de sadece katalog kaydı olarak yer alan çizimler, sadece Mimar Kemalettin değil, bir dönemin mimari kültürüne doğrudan bakma olanağını sağlıyorlar.

Bahsettiğim iki esere göre, Ali Cengizkan'ın editör olarak ürettiği "Mimar Kemalettin ve Çağı. Mimarlık/Toplumsal Yaşam/Politika" adlı sempozyumun bildirilerini içeren, hem malzeme açısından yeni bulgularla zengin, hem de yöntem, fikir, düşünce açısından yeni perspektifler açan bu kitabın en göze çarpan özelliği, toplumsal ve kültürel bağlama verilen önemdir. Bu bağlamın anlamları ilk önce İlhan Tekeli'nin "Mimar Kemalettin ve Eseri Hangi Ortamda Gelişti?" yazısından ortaya çıkıyor. "Ulusal" bir mimari imajı yaratmak tabii ki belli bir toplum içinde oluşan politik bir süreçtir. Kitabın diğer bir bölümü, "Osmanlı'da Mimarlığın Üretimi", Kemalettin Bey'in karşılaştığı, geç Osmanlı dönemindeki mimari kültürene ait kurumsal, örgütsel

ve zihni şartlarla ilgilidir. Rahmetli Boğaziçi Üniversitesi Profesörü Günhan Danışman'ın son yazılarından birinin yanı sıra, İstanbul Teknik Üniversitesi mimarlık tarihi emekli profesörü Ayla Ödekan, koruma uzmanı ve yine İTÜ'ye bağlı Gülsün Tanyeli, daha genç nesile ait Gül Cephaneçigil ile Oya Şenyurt'un katkılarından anlaşıldığı gibi, Mimar Kemalettin, içinde yaşadığı ortama hem uyum sağladı, hem de onu kökten değiştirmek için çaba gösterdi. Özellikle Şenyurt'un yazısı, 19. yüzyıldaki gayri resmi bir inşaat örgütlenmesinden bahsedip gayrimüslim mimarların rolünü, ilginç Osmanlı belgeleri ışığında değerlendirirken, Kemalettin dünyasının (örneğin Batur ve Cephaneçigil katalogundan çıkan mimari dünya) ne kadar farklı olacağını düşündürüyor. Aklıma Raimondo D'Aronco ve Giulio Mongeri arasındaki zihniyet farkı da geliyor. 1873'te doğan Mongeri'nin yaşı Kemalettin'inkine çok yakın, D'Aronco ise 16 sene daha yaşlı. İkisi yabancı, ikisinin de yakın dönemlerde Türkiye'nin mimarisine büyük katkısı var, fakat mimarlığın kurumsal katkıları yerine getirilirken düşünceleri çok farklıymış. D'Aronco, mimarlığa geleneksel ve sezgisel bakan, belli bir akademik çerçeveye bağlı olmayan yaklaşımı destekleyip, İstanbul'daki Ermeni kalfaların geleneği ve rolüne büyük saygı duyuyordu. Mongeri ise akademik kurumların ancak mimarlığı meşrulaştırabildiğine inanıp, Beyoğlu'nun Levanten mimarisinin "amatör" karakterini şiddetle (ve muhtemelen haksızca) eleştiriyordu. Tabii ki Kemalettin'in konumu Mongeri'ye daha yakın ve bu yakınlık iki mimarın Ankara'daki eserlerinde görsel boyut açısından da belli. Fakat aralarındaki fark şu: Mongeri için, ister Milano'da okuduğu Brera Akademisi, ister İstanbul'da öğretim yaptığı Sanayi-i Nefise Mektebi, hazır bulduğu kurumlardı. Kemalettin ise, hem teorik yazıları hem de mesleki ve eğitsel yaklaşımlarıyla, aradığı kurumsal çerçeveyi yeniden yaratmaya çalışıyordu. "Osmanlı'da Mimarlık ve Egemen Beğeni" adlı

bölümde, Afife Batur ve Uğur Tanyeli gibi mimarlık tarihinin dev isimleriyle beraber, daha genç tarihçi Ahmet Ersoy ile Massachusetts Institute of Technology'de Doktora öğrencisi Yavuz Sezer'in katkıları, bazı klişeleri aşmak için çok değerli ve yararlı görünüyor. Yıldırım Yavuz, Meryem Fındıkgil Doğuoğlu, Çetin Ünalın ve Emre Madran'ın katkıları içeren "Mimar Kemalettin'e Yakından Bakmak" ile Süha Özkan, Ali Cengizkan, Gökçe Günel ve Bülent Tanju yazıları ile oluşan "Mimar Kemalettin: Yapıtları ve Mimarlığı" adlı diğer iki bölümde, Kemalettin'in eserleri hem daha yakın, monografik bir bakışla inceleniyor, hem de genel bir değerlendirme yaratmak için önemli ipuçları veriliyor. Değişik konulu bu makalelerin arasındaki bağlantılar hemen ortaya çıkmasa da, kitabın son bölümünde bulunan "Sempozyum Tartışmaları ve Forum" bu açıdan yardımcı oluyor.

Sonuç olarak, İstanbul'u ikinci vatan seçmiş bir yabancı mimarlık tarihçisi olarak, Kemalettin'in eserlerinin kaderi ile ilgili bir düşünce ile bitirmek istiyorum. Bildiğimiz gibi, bu büyük mimarın İstanbul'daki en önemli eserlerden iki binası, 4. Vakıf Han ve Laleli'deki Harikzedegan Katevleri, ancak Otel olarak yaşamını sürdürebilmiştir. "Kabukları" ayakta kalmış, şehir içindeki konum, yaşam ve anlamları, neredeyse gitmiş. En az 20 seneden beri, Türkiye dahil olmak üzere, bütün dünyadaki önde gelen koruma, restorasyon ve kentsel canlandırma inisiyatifleri, binaların sadece fiziksel özellikleri ile değil, içinde yaşadıkları toplumsal, kültürel ve ekonomik bağlam ile ilgilidir. İstanbul'un tarihi dokusunu tam anlamıyla (sadece kabuk olarak değil) yaşatmak için, köklü bir toplumsal, siyasi ve ekonomik değişim gerekebilir. Fakat herşeyden önce bahsettiğimiz kültürel çabalar gibi çalışmalar, bu değişim için bir yön gösterebiliyor.

Paolo GİRARDELLI

Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul